

Cultuureschiedenis van Nederland

Hoorcollege over de historische ontwikkeling van de Nederlandse identiteiten

Door Herman Pleij

nrcacademie>

Onder de naam NRC Academie organiseert de krant speciaal voor abonnees evenementen met een educatief karakter. Een uitdagende selectie cursussen, lezingen, debatten, hoorcolleges en reizen op het gebied van cultuur, maatschappij en persoonlijke ontwikkeling vindt u regelmatig in de krant en op nrclux.nl/academie.

Kijk voor het complete aanbod op nrclux.nl/academie.

De hoorcolleges van NRC Academie worden geproduceerd i.s.m. Home Academy Publishers, www.home-academy.nl

Deze uitgave is tot standgekomen i.s.m. Studium Generale van de TU Delft, www.sg.tudelft.nl

Opname:
Sandro Ligtenberg
(4 en 11 november 2009 Delft)
Stem inleiding:
F.C. van Nispen tot Sevenaer

Mastering:
Frits de Bruijn
Vormgeving:
Aad van den Berg, Bart de Jong
Productie en vermenigvuldiging:
Promese BV

ISBN 978-90-8530-047-2
NUR 77
Copyright © 2010
Herman Pleij

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden veeelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Prof. dr. Herman Pleij is emeritus hoogleraar Historische Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Naast vele werken voor een breed publiek, publiceerde hij verschillende essays over Nederlandse mentaliteiten en de nationale beschavingsgeschiedenis. Eerder verscheen van hem het hoorcollege *Middeleeuwen*.

Cultuurgeschiedenis van Nederland

Hoorcollege over de historische ontwikkeling van de Nederlandse identiteiten

Door Herman Pleij

CD 1

- H1. Identiteit
- H2. Botte Hollanders
- H3. Leiderschap en helden

CD 2

- H4. Sukkels en sporthelden
- H5. Saamhorigheidsgevoel
- H6. Nieuwe houvasten en rituelen

CD 3

- H7. Nederzettingsgeschiedenis
- H8. Koopmansmoraal
- H9. Decentraal als principe

CD 4

- H10. Poldermodel
- H11. Geweten van de wereld
- H12. Gemeenschappelijk referentiekader

Identiteit

Als nieuwkomer liet prinses Maxima in 2007 weten, dat ze de afgelopen jaren geen Nederlandse identiteit had kunnen ontdekken. Geruststellend voegde ze daaraan toe dat ze evenmin weet had van een Argentijnse identiteit. Het vervelende van deze open deuren is, dat hiermee elk zicht benomen lijkt op collectieve eigenaardigheden binnen een samenleving. Die zijn er wel degelijk, kennen soms lange tradities en komen niet zomaar uit de

lucht vallen. Dan gaat het om waarden, normen en gedragsvormen die weliswaar niet door iedereen gedeeld worden, maar die wel in hoog aanzien staan binnen een gemeenschap en door buitenlanders als typisch Nederlands ervaren worden. Hun collectieve typering vullen de plaatselijke zelfbeelden aan. Of beter gezegd, ze vormen vaak de keerzijde van dezelfde medaille. Beweren Belgen dat we gierig zijn, dan noemen wij dat zuinig. Als maar duidelijk is, dat

een 'volksaard' niet bestaat. Steeds gaat het om mentale constructies die samenhangen met de nederzettingsgeschiedenis. Daarbij vormt het adverteren van collectieve mentaliteiten de rechtvaardiging voor de afbakening van een eigen territorium onder nationale vlag. Bovendien dicteren ze gedrag. Beschouwen Nederlanders zich als netjes, dan speelt zo'n zelfbeeld een actieve rol bij opvoeding en onderwijs. En vinden buitenlanders ons bot, dan werkt dat als beoordelingsformat zo gauw er Nederlanders in de buurt komen. Daarom overstijgt de bestudering van dit immateriële erfgoed de belangstelling voor nationale folklore: er doemen verklaringen op voor actuele gedragsvormen. Zo valt buitenlanders onmiddellijk op hoe snel Nederlanders elkaar tutoyeren. Door voor te stellen meteen 'je en jij te zeggen' (ook het joviaal vermijden van moeilijke woorden hoort hierbij) bevestigt men elkaars volstrekte gelijkwaardigheid: verbeeld je vooral niets, doe maar gewoon, denk niet dat ik tegen je opkijk. Daarmee maakt men het zand rul opdat men elkaar daarna des te beter ten val kan brengen.

Botte Hollanders

Mentale afbakeningen van elkaar beantwoorden aan dringende behoeften op lokaal, regionaal, nationaal en zelfs al Europees niveau – in dat laatste geval gezien de toenemende neiging om een oude en een nieuwe wereld te onderscheiden met navenante mentaliteiten. Richtpunten kunnen ook bestaan uit gedeelde ideologieën en religies. Vooral in het Nederland van de verzuiling was men allereerst katholiek, dan Limburger en ten slotte ook nog eens Nederlander. Bij de wederzijdse profileringen schuift men elkaar bij voorkeur negatieve hoedanigheden in de schoenen. De Engelstalige wereld ziet ons graag als gierig, laf en betweterig, allemaal aanwezig in het doorgaans negatief gebruikte adjectief 'Dutch'. Dat blijft actief in steeds weer nieuwe samenstellingen, zelfs in de vorm van een werkwoord gezien de kop 'DUTCHING THE FOOD' in de *Washington Post* rond 2000. Het ging om een voedselschandaal in een van Amerika's grootste supermarktketens. De krant had ontdekt dat men producten die tegen het eind van de houdbaarheidsdatum liepen onder ultraviolette lampen legde, waardoor ze nog enige dagen langer mee konden. Zulk bedrog wist men niet beter te typeren dan met 'Dutching' zodat iedereen meteen kon begrijpen waarover het ging: een lepe truc om maximale winst te behalen. Deze populaire kwalificatie is een variant op de al in de late middeleeuwen ontwikkelde beeldvorming rond de 'botte Hollander'. Dit gelijkhebberige volk kent geen manieren, duldt geen gezag, denkt alleen aan het eigen voordeel, bemoeit zich overal mee, zuipt en schranst zich zat, terwijl men met die dwarse leefstijl toch tot grote bloei is gekomen. Niemand minder dan Erasmus, die zich zijn hele leven als Rotterdammer blijft afficheren, maakt er werk van om deze Europese scheldpartijen om te buigen tot lof. Hollanders hebben tenminste geen last van hiërarchieën met de bijbehorende loze plichtplegingen en stuitende hypocrisie. Ze zeggen ronduit waar het op aankomt, schamen zich nergens voor en gaan niets uit de weg. Tenminste, zolang zulk gedrag wat opbrengt.

Leiderschap en helden

De publieke uitstalling van macht is niet populair in Nederland. Verwaandheid is het voornaamste toetspunt voor de volksgunst. Die mag je beslist niet vertonen als je omhooggevallen bent in politiek, bedrijfsleven, kunsten en wetenschappen. Leiders hebben hier het meeste succes als ze iets onbeholpens blijven uitstralen en constante verbazing uitspreken over de toevallen positie. Slaagt men erin om voor een zaal voortdurend de

illusie te wekken dat elk van de aanwezigen daar ook had kunnen staan, dan is succes verzekerd. Het ridiculiseren en 'debunkten' van naar boven verdwaalde bazen kent dan ook lange tradities in het vaderland. In de moderne tijd zette Toon Hermans de toon met zijn gehaktbalact. Wim Sonneveld haakte op niveau in met de stalmeester die bij het défile langs de vorstin op Koninginnedag alle frutselcadeaus achter de rododendrons flikkerde. En Wim Kan bediende jaarlijks de intellectuelen met het kortwieken van de leidende politici. Dat werd opmerkelijk

genoeg door de slachtoffers zelf van harte toegejuicht, omdat alleen een dergelijke reductie tot idioot op zulk niveau een succesvolle voortzetting van de carrière garandeerde. Het volk werd tegelijkertijd bediend door André van Duin die met zijn sketches aan het kleineren van autoriteiten een royale boterham verdiende. Ook het moderne cabaret en variété gaat zich nog graag aan dit afzeiken van de groten te buiten, van Freek de Jonge via Youp van 't Hek tot aan Paul de Leeuw. De standbeeldencultuur verraaft eveneens een zekere distantie van heldenverering. Het regeringscentrum (vanouds een plaats voor ruime uitstalling van de groten uit het eigen verleden) in Den Haag komt er bekaaid af. Op het Plein staat een Willem van Oranje, maar dan wel naar burgerlijke opvatting gereduceerd van verlosser, martelaar en grondvester van de staat tot vader des vaderlands. Een omhooggevallen gezinshoofd dus dat de burgerdeugden mocht bewaken. Bovendien houdt hij zich afzijdig van het parlement door een andere kant op te wijzen. En anders dan in het buitenland ontbreken hier persoonlijke standbeelden van verzetshelden, want men kiest in dit geval stevast voor abstracte monumenten met veel vogel en rimpelelend water.

Sukkels en sporthelden

In Nederland rekent men leiders en helden traditioneel af op verbeelding, een woord dat alleen hier de speciale betekenis heeft gekregen van arrogantie. Tot vervelens toe herinnert men elkaar eraan dat men zich vooral niet moet aanstellen: daar kan de schoorsteen niet van roken. En wie denk je eigenlijk wel dat je bent? Steek vooral niet je kop boven het maaiveld uit en doe maar gewoon. Dat betekent zeker niet dat ook maar iemand hier zich echt gewoon voelt. Integendeel, we vinden ons alle zestien miljoen even bijzonder.

Maar laat niemand het in zijn hoofd halen om zich meer bijzonder te voelen dan een ander. Menselijk falen en zelfs uitgesproken sukkelachtig gedrag kunnen de populariteit van onze helden en leiders aanzienlijk verhogen. Zie je nu wel, wij zouden hun taken net zo goed kunnen vervullen, alleen hebben wij wat anders te doen. Daardoor zijn onze leiders zeer bedreven in gewoonheids-exercities, van zelf boodschappen doen tot aan veel fietsen. Alleen sporthelden worden uitzinnig vereerd. Zij belichamen immers de triomf van de gewoonheid. Daardoor kunnen wij zeggen dat we tweemaal de Tour de France gewonnen hebben, eenmaal in de persoon van Jan Janssen (gewonere naam kan niet) en andermaal als Joop Zoetemelk. Typerend is de gewoonheidsbehandeling waaraan meervoudig Olympisch zwemkampioen Pieter van den Hoogenband onderworpen werd. Onmiddellijk na zijn eerste successen reduceerde het NOS-journaal hem tot de onopvallende scholier van nog kort daarvoor. De conciërge van zijn middelbare school in Eindhoven werd bevraagd wat voor jongen 'Pietje' nu wel geweest was. Tot grote geruststelling van het Nederlandse volk liet hij weten dat de wereldberoemde scholier in feite een doodgewone jongen was, anoniem voortschuifelend door de gangen. Zo horen we het graag. We hadden allemaal wel zwemkampioen kunnen zijn, alleen hadden we andere dingen te doen. Pim Fortuyn belichaamde een dialectische oprisping door heel nadrukkelijk een omgekeerde wereld te scheppen met behulp van snelle pakken, limousines, gecultiveerde arrogantie, relnichterige hondjes en hardcore homoseksualiteit. Net als bij carnaval zet zo'n optreden aan tot zelfonderzoek, zuivering en kritiek waarna men opgefrist en wel het vertrouwde patroon weer opneemt. Maar sindsdien staat de integratieproblematiek stevig op de agenda.

Saamhorigheidsgevoel

Van oudsher bestaat Nederland uit een samenleving waarin de bewoners graag hun solidariteit demonstreren. Dat saamhorigheidsvertoon moet niet onderschat worden. Het hangt samen met een nederzettingsgeschiedenis die nauwelijks feodale verbanden kende of sterke hiërarchieën, en zeker geen krachtige leiders van kerk en staat. De verbondenheid uit de gilden, de armenzorg van overheidswege en de publieke werkverschaffing hebben tezamen met de

kerkelijke liefdadigheid de weg geplaveid voor de hooggekwalficeerde verzorgingsstaat van nu met zijn collectieve ziekteverzekeringen, pensioenen en sociale uitkeringen. Dat verantwoordelijkheidsgevoel voor elkaar moet echter wel gevierd en bezegeld worden, telkens weer. En hebben vroeger de zuilen daarin voorzien met hun lekenspel, processies, optochten en dansen om de Paasheuvel, dan moeten nu oranjegevoel en de markeringen van de eigen geschiedenis voor nieuwe houvasten zorgen. Daarbij wordt meermalen het traditionele staatsnationalisme van elders met militaire parades, zelfverheffing en trots (God houdt het meest van Amerika) geridiculiseerd.

Supporters van het Nederlandse voetbalteam blijken daarin gespecialiseerd. Nationale symbolen als klompen, tulpen en zelfs hele bloembollenvelden accentueren in oranje of roodwitblauwe uitvergrotingen hun carnavaleske vermommingsen, die nog een extra accent krijgen door narrenkappen en ook oranje vorstenkronen. Zelfs de gastlanden moeten het ontgelden, zoals bij het laatste Europese kampioenschap in Zwitserland en Oostenrijk. Nederlandse supporters liepen eveneens rond in oranje Lederhosen en dito Dirndljurken met roodwitblauwe vlechtjes: de travestie van mannen in vrouwenkleden hoort ook bij een dergelijk carnaval. De plaatselijke bewoners vonden het prachtig: de relativering van eigen en andermans identiteiten geeft enorme opluchting. Nederland kent ook geen vrije dagen rond staatkundige gebeurtenissen. Extra vrije dagen staan hier in het teken van geloof en gezin. Nergens ter wereld worden Kerstmis, Pasen en Pinksteren dubbelop gevierd, nog eens uitgebreid met Hemelvaart. Die vrije dagen geven aanleiding tot het beleven van saamhorigheidsgevoelens bij sport, op vrijmarkten en tijdens kermissen en braderieën, tezamen met het geliefde gezinsritueel van een dagje samen uit of gezellig thuis. Veelzeggend is dat in dat kader Koninginnedag en Sinterklaas uitgroei zijn tot typische exponenten van zulk vertier. Waar ter wereld bestaat de belangrijkste nationale feestdag uit het viereen van de vrijmarkt?

Nieuwe houvasten en rituelen

De rationalisering, technocratisering en ontideologisering van de westerse wereld bevorderen de hang naar tegenwichten en de behoefte aan identiteit, houvast en ritueel op kleinere schaal. Die liggen allemaal in de sfeer van emoties en sentiment, nog eens opgehoogd door de moeilijk te weerleggen overtuiging dat lang niet alles te beheersen en te verklaren valt op basis van het gezonde verstand. En nu de traditionele zingevingsidealen van christendom en socialisme niet meer voldoen, graast men het land af naar nieuwe troost voor het bestaan. Die wordt onder meer gevonden in geritualiseerde saamhorigheidsgevoelens rond de geschiedenis van jezelf, de bijbehorende familie, het eigen dorp, de stad, streek, provincie en ten slotte het vaderland. In dat kader groeit er een sterke behoefte aan markeringen van de voorname gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis, vooral gezien het succes van de historische canon en de niet te stuiten stroom derivaten. Hoe dan ook is de honger naar houvasten uit het onmiddellijke en verre verleden onmiskenbaar. De vertrouwde ankers zijn lang en breed verdwenen, waarden en normen moeten opnieuw uitgevonden worden: hangend in de lucht kunnen mensen niet leven. Dan ligt het voor de hand om zich (opnieuw) te bezinnen op wezen en groei van het eigen erfgoed, zowel van materiële als van mentale aard. Hoe komt het dat we zijn wie we zijn? Bepalend daarvoor zijn opvoeding en onderwijs, in de directe omgeving van gezin, familie en woonplaats. Maar ook kerk en staat hebben invloed op wat de bevolking aan identiteit wenst en verondersteld wordt op te bouwen.

Nederzettingsgeschiedenis

We zijn gewend om het eigen land permanent om te spitten, we hebben het immers zelf gemaakt. God heeft ooit zijn uitverkoren volk hier de opdracht gegeven de met opzet niet voltooide moerasdelta alsnog af te maken. Vanuit die overtuiging is de rusteloze orderingsdrang en exploitatie van het landschap geboren, opgejaagd door een al even schrijnende horror vacui. Alles moet een eigen plaats krijgen en daar steeds weer aan her-

innerd worden, bijgesteld, getrimd, hernieuwd, gerestaureerd en in overeenstemming gebracht met de courante smaak of veronderstelde noodzaak. Bovendien vraagt de sinds de zondeval beschadigde en vergankelijke natuur voortdurend om onderhoud en herstel, zeker op die plaatsen waar ze begonnen is als mensenwerk. Een Haagse tentoonstelling over de ontdekking van de natuur in de Franse schilderkunst van de negentiende eeuw (*Van Corot tot*

Cézanne), geflankeerd door een overzicht van de wijze waarop de Haagse School met de natuur omsprong, gaf ruim inzicht in de Hollandse exploitatie van de eigen grond tegenover de Franse aanbidding van dit godsgeschenk. Voor de Franse schilders was de natuur gewelddadig dan wel decor voor massieve beroering (type Val van Troje), ook idyllische pastorale om stil van te genieten, eigenzinnig mooi om te bewonderen en tevens spiegel van de ziel, gevuld met feeën en fantomen – maar altijd autonoom en slechts ten dele toegankelijk voor de mens. Daarentegen stond de Nederlandse natuur uitgebeeld als

Nederzettingsgeschiedenis

pragmatische creatie van de voorouders die goed op orde gehouden moest worden. Steeds doemde een gedomesticeerd landschap op met weilanden, vaarten, een trek-schuit, paarden, korenvelden, molens, mensen die er voor hun werk doorheen liepen, en vooral veel koeien en nog eens koeien. Zelf land scheppen werd al vanaf de middel-eeuwen als onnatuurlijk ervaren door buitenlanders. In Dante's *Goddelijke komedie* komen Vergilius en hij bij hun wandeling door de hel aan bij een gloeiende zandvlakte. Daar worden onder meer de homoseksuelen bestraft. Ze zitten achter een dijk die de bezoekers moet beschermen tegen de onverdraaglijke hitte. Om te verduidelijken hoe deze morele topografie in elkaar steekt, maakt Dante dan een vergelijking met de dijken in de Lage Landen. Daarmee legt hij een verband tussen de hoogste verdorvenheid waaraan mensen zich naar middel-eeuwse opvatting kunnen overgeven en de kunstmatige bedijking 'tussen Brugge en Cadzand'. In beide gevallen gaat het om tegennatuurlijk gedrag. Het scheppen van land diende voorbehouden te blijven aan God. Bovendien stalen die hoogmoedige mensen het water van kikkers en vissen. Ze konden niet meer zijn dan tegennatuurlijke ketters en inhalige profiteurs, die over de rug van andere schepsels het onderste uit de kan probeerden te halen.

Koopmansmoraal

Bodem, klimaat en karakter zouden volgens de middeleeuwse wetenschap direct met elkaar in verband staan. Deze opvatting, die tot ver in de achttiende eeuw stand hield, legde bij de bewoners van de Lage Landen het accent op de overdaad aan water waaraan zij werden blootgesteld. Ze moesten leven in een kletsnatte moerasdelta waar het ook nog eens voortdurend regende. Daardoor waren hun hersens sponzen geworden, die goed

indrukken konden opzuigen maar ongeschikt waren voor het ontwerpen van abstracte ideeën. Een volk dus van imitators die van alles in materie wisten om te zetten en daardoor steenrijk waren geworden in de handel. Daarvoor moesten ze wel een tol betalen want diepzinnig nadenken ging dus niet met zo'n waterhoofd. Dat had hen boers gemaakt, bot en plomp, terwijl ze zich met drank probeerden te verweren tegen al dat vocht. Maar daar stond tegenover

dat deze watermensen eeuw in eeuw uit de beste schilders voortbrachten. Ze hoefden immers alleen maar die sponzen in hun hoofd uit te knijpen om al die opgezogen beelden 'naar het leven' weer te geven. Water bood dus ook voordelen. Die waren al veel eerder gebleken uit de riant mogelijkheden voor internationale handel. Nederland bestaat allereerst van transitohandel en is al rond 1500 de vrachtkaravanen van Europa. Daaruit zijn dan ook navenante mentaliteiten geboren, waarvan tolerantie het meest in het oog springt. Die ligt al eeuwen lang zwaar verankerd in de Nederlandse samenleving, immers zonder tegemoet komen, inschikkelijkheid en het vermogen om tot consensus te komen is er geen handel. Maar deze pragmatische tolerantie uit eigenbelang heeft wel degelijk aantrekkelijke bijeffecten gehad voor talloze immigranten die hier min of meer ongestoord een bestaan hebben opgebouwd onder handhaving van hun eigen overtuigingen. En verder heeft dat primaire koopmanschap mentaliteiten in de hand gewerkt als zelfredzaamheid, hard werken, matigheid, profijtucht en vooral onopvallendheid in de zin van gewoon doen.

Decentraal als principe

Decentrale bestuursinstellingen behoren tot de kern van de Nederlandse samenleving: zwak centrum tegenover sterke regio's, steden, wijken, gilden. Niet voor niets staat het land bekend als een meervoud: het Koninkrijk der Nederlanden. Daarvoor, tijdens de Republiek, blijft de centrale macht met opzet onduidelijk geformuleerd, met een stadhouder, raadpensionaris of landsadvocaat en de sterk dominerende Staten van Holland binnen het grotere geheel. Hoe dan ook maken de Hollandse steden in feite de dienst uit, terwijl ze onderling ook over sterk uiteenlopende bevoegdheden blijven beschikken. Een niet onbelangrijke aanzet tot de Opstand tegen het Spaans-Habsburgse rijk lag in het verzet tegen de centraliserende instituties die men in het kader van de moderne staatsvorming wilde opleggen. Zelfs het kerngezin, verheven tot hoeksteen van de samenleving, is de uitdrukking van een decentrale opstelling. Het kenmerkt zich door een vaste rolverdeling tussen vader, moeder en de kinderen, als doorvertaling van de voor de vroege stadseconomie zo typerende arbeidsdeling. Daar in die Vlaamse en Brabantse steden van de late middeleeuwen is dat kerngezin als het ware uitgevonden. Veelzeggend genoeg is die rolverdeling pas in deze tijd serieus ter discussie gekomen. Anderzijds blijkt de bedding van deze vorm van samenleven zo stevig, dat homohuwelijk, thuisbevalling en ook weinig vrouwen aan de top buiten de deur typisch Nederlandse verschijnselen zijn. Geen land ter wereld kent bijvoorbeeld zo'n hoog percentage buitenshuis werkende vrouwen in deeltijd: men blijft nadrukkelijk kiezen voor een substantiële rol bij de opvoeding van de kinderen thuis.

Poldermodel

Het poldermodel moet als beeldspraak begrepen worden in de zin van een conflictmodel met ingebouwd consensusvermogen. Het uitwisselen van veel meningen van veel betrokkenen over veel zaken vormt de grondslag van de Nederlandse samenleving. Al die soms sterk uiteenlopende meningen zijn geïnstitutionaliseerd in eerst een diversiteit aan zulen en daarna een opmerkelijk aantal politieke partijen en andere belangengroeperingen,

tot aan omroepen toe. Maar de eeuwenlang in de handel getrainde consensusmentaliteiten weten steeds op pragmatische gronden handzame besluiten af te dwingen. De collegiale besluitvorming begint in de regel met een explosie aan standpunten. Dat lucht op en genereert tevens een grote rijkdom aan ideeën. Het aanhoren van en uitgedaagd worden door andere meningen en niet eerder gehoorde gegevens werkt heel inspirerend op de intellectuele vorming en de

cultivering daarvan, om nog maar te zwijgen van de creativiteit. Maar dan volgt de pragmatiek: de schoorsteen moet roken, we moeten door één deur, leven en laten leven, moet kunnen – niet toevallig is de Nederlandse taal ruimschoots uitgerust met gezegden van deze aard. Binnen de kortste keren ligt er dan een compromis op tafel waarin allen zich kunnen vinden, al krijgt niemand echt zijn zin. Niettemin kunnen de genomen beslissingen steeds bogen op een breed draagvlak, terwijl ze tevens met gemak herzien worden: niemand is beledigd.

Geweten van de wereld

Berucht in de wereld is de ‘Dutch uncle’. Die houdt de wereld telkens met grenzeloze stelligheid voor wat voor iedereen het beste is. Daarbij wordt graag verwezen naar het poldermodel, al eeuwenlang zeer schokbestendig en dus heel geschikt voor de export. In de pas met het verliezen van de wereldmacht is in de loop van de negentiende eeuw gekozen voor een moreel leiderschap, dat hand in hand blijkt te kunnen gaan met de internationale handelsbelangen: het Vredespaleis, het Internationale Gerechtshof en een neutraliteitspolitiek. Die keuze tot mondiale hoofdonderwijzer uit zich tevens in een zekere gretigheid om mee te doen in vredesmachts, met de nadrukkelijke beperking tot opbouwwerkzaamheden en het afwijzen van deelname aan gevechtshandelingen. Deze houding wordt ook gevoed door de laatmiddeleeuwse koopmansvroomheid, nooit cynischer neergezet dan in de Elckerlijc (‘iedereen’). Dit toneelstuk laat zien dat ook de hemel te koop is door te investeren in goede werken. Geen enkele deugd wil de hoofdfiguur vergezellen op zijn laatste pad: had hij maar een bescheiden deel van zijn rijkdom moeten schenken aan de armen. De les is duidelijk, namelijk dat het eeuwige leven binnen het bereik van de zorgvuldig calculerende koopman ligt. Deze claim op moreel leiderschap heeft tezamen met de cultuur van het pragmatische gedogen ook bevorderd, dat de Nederlandse samenleving vaak trainingsgrond is voor nieuwe gedragsvormen: euthanasie, homohuwelijk, drugsbeleid. Eigenlijk geldt dat eveneens voor de integratie van nieuwkomers. Al meer dan acht eeuwen stromen immigranten toe uit alle hoeken van Europa en later de wereld. Daarbij wisselen succes en mislukking elkaar af. Zelfs zijn er voorbeelden van non-integratie die geen problemen oplevert: zie bijvoorbeeld de Chinese gemeenschap. Al die ervaringen maken het des te onbegrijpelijker dat hier geen ambitieus onderzoeksinstituut over ‘integratiekunde’ bestaat. Zijn we niet verplicht aan onszelf en de wereld om uit al die ervaringen lessen te trekken en deze door te geven?

Gemeenschappelijk referentiekader

Het wegvallen van gemeenschappelijke referentiekaders leidt tot desintegratie van een samenleving: men kan elkaar niet meer plaatsen en verstaan. Zeker in een samenleving als de Nederlandse, van oudsher verzuild en gedecentraliseerd, is het vervagen van de ideologische en religieuze kaders hard aangekomen. Daarbij speelt de overweldigende toename van communicatiemogelijkheden ook een onverwacht negatieve rol. Er tekent

zich namelijk de paradox af van een overkill aan contacten die juist het overtuigen van elkaar bemoeilijkt. Dat werkt weer een inflatie van emoties in de hand om toch nog bij elkaar te kunnen doordringen. Vroeger hief men bij het voetballen na het scoren van een doelpunt één arm omhoog en wandelde vervolgens rustig terug naar de eigen helft. Dat is nu uitgegroeid tot exotische rituelen die nog het meest doen denken aan groepsverkrachtingen rond de

middenstip. Verwant zijn andere verstoringen van de emotionele huishouding. Zo kan men overvallen worden door ongewenste emotionaliteit die men zelf als stuitend sentimenteel ervaart. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren bij het kijken naar een onbenullige film over een weggelopen hondje van een kind in een weeshuis. Totaal onverwacht voelt men ineens een brok in de keel opkomen. Ook joelende kinderen bij de intocht van Sinterklaas kunnen dat teweeg brengen, vooral als de drumband de hoek om komt, voorafgegaan door majorettes, zwaarbrillende teenagers met te dikke benen in malle laarsjes die daarvoor heftig kunnen ontroeren. De mens is een kuddedier en kan zich niet ongestraft terugtrekken in zijn solitaire voorkeuren in kunst en cultuur. En op de meest onverwachte momenten wordt men dan teruggefloten door dergelijke ontregelingen van de

Gemeenschappelijk referentiekader

eigen emoties. Maar wat bindt Nederlanders dan nog meer? Graag duidt men de gedeelde eigenaardigheden zowel in binnen- als buitenland aan met calvinisme. Ten onrechte. Heel die constellatie van Hollandse nuchterheid, schraapzucht en overlegkunst is geboren in de Vlaamse en Brabantse steden van de late middeleeuwen. Na de reformatie is het complete pakket op export gegaan naar het Noorden. Niet zelden reisden zulke mentaliteiten letterlijk mee in de bagage van de talrijke uitwijkende kooplieden en intellectuelen uit het Zuiden. In die Hollandse steden bleken deze deugden en gedragsvormen goed aan te sluiten bij de organisatie van de protestante kerk, waarbij 'calvinisme' als nieuwe typering het voordeel had dat de schatplichtigheid aan het Zuiden verdoezeld werd. Daar verloor de stadscultuur door de koers van het Spaanse en Oostenrijkse bewind haar overheersende betekenis, waarbij de sterk democratiserende tendensen en instituties weer ingeruild werden voor de hiërarchie en het verticalisme van een hofcultuur, hand in hand met de gerenoveerde moederkerk. Daardoor vervaagden ook die stedelijk gekleurde mentaliteiten, temeer daar deze ontwikkeld waren in een taal die op het tweede plan geraakte. Ten gevolge daarvan is de stedelijke, laatmiddeleeuwse oorsprong in het Zuiden van het typisch Hollands geachte calvinisme vrijwel geheel onzichtbaar geworden. Hoe dan ook is duidelijk dat geschiedenis vanuit het individu en zijn directe omgeving voorziet in nieuwe houvasten. Daarbij hoort ook de verkenning van collectieve mentaliteiten en favoriete (zelf)beelden: hoe komt het dat we zijn wie we zijn?

Literatuur

- M. Eickhoff e.a. (red.), *Volkseigen. Ras, cultuur en wetenschap in Nederland, 1900-1950*. Zutphen, 2000.
- K. Enenkel e.a. (red.), *"Typisch Nederlands". De Nederlandse identiteit in de letterkunde*. Voorthuizen, 1999.
- W. Frijhoff en M. Spies, *Nederlandse cultuur in Europese context: 1650. Bevochten eendracht*. Den Haag, 1999.
- H. Hendrix en T. Hoenselaars (red.), *Vreemd volk. Beeldvorming over buitenlanders in de vroegmoderne tijd*. Amsterdam, 1998.
- J. Huizinga, *Nederland's geestesmerk*. Leiden, 1935.
- Id., *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw. Een schets*. Haarlem, 1941.
- L. Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen, 2008.
- J. Kloek en K. Tilmans (red.), *Burger*. Amsterdam, 2002.
- J. Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890*. Nijmegen, 2006.
- M. Meijer Drees, *Andere landen, andere mensen. De beeldvorming van Holland versus Spanje en Engeland omstreeks 1650*. Den Haag, 1997.
- De natuur als atelier. *Het Franse landschap van Corot tot Cézanne*. Tentoonstellingscatalogus Haags Museum, 2004.

Literatuur

- W. van Noort en R. Wiche (red.), *Nederland als voorbeeldige natie*. Hilversum, 2006.
- H. Pleij, *De herontdekking van Nederland. Over vaderlandse mentaliteiten en rituelen*. Amsterdam, 2003.
- Id., *Erasmus en het poldermodel*. Amsterdam, 2005.
- Id., *Het gevleugelde woord. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1400-1560*. Amsterdam, 2007.
- Id., *Hoe Belgisch is Nederland, hoe Hollands is Vlaanderen. Over de mentale boedelscheiding tussen noord en zuid*. Gent, 2008.
- N.C.F. van Sas, *Talen van het vaderland: over patriottisme en nationalisme*. Amsterdam, 1996.
- R. Schouten (red.), *Het historische gedicht. De favoriete gedichten over de geschiedenis van Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam, 2004.
- S. Schama, *The Embarrassment of Riches*. New York, 1987.
- K. van Strien, *De ontdekking van de Nederlanden. Britse en Franse reizigers in Holland en Vlaanderen, 1750-1795*. Utrecht, 2001.
- H.L. Wesseling (hoofddred.), *Plaatsen van herinnering*. Amsterdam, 2005-2007, 4 dln.

Van Babylon tot New York

*Hoorcollege over 5000 jaar
stadsgeschiedenis*

Auteur: F. Meijer

Klinkende geschiedenis

*Hoorcollege over de westerse
muziekgeschiedenis*

Auteur: L. Samama

Overspelige vrouwen

*Hoorcollege over desperate
housewives in de
wereldliteratuur*

Auteur:

M. van Buuren

De menselijke toon

*Hoorcollege over de filosofie
van de moderne mens*

Auteur: G. Groot

Vaderlandsliefde

*Een hoorcollege over
nationaal gevoel
en nationalisme in
Europa*

Auteur: J. Leerssen

Christiaan Huygens

*Een hoorcollege over
de echte natuur-
wetenschap*

Auteur: V. Icke

Tweede Wereldoorlog

*Een hoorcollege over 's werelds
grootste gewapende
conflict*

Auteur:

M. van Rossem

Aarde en klimaat

*Een hoorcollege over de
geologische geschiedenis
en toekomst van
onze planeet*

Auteur:

S. Kroonenberg

Godsgeloof of atheïsme?

*Een hoorcollege over
de filosofische strijd
der wereld-
beschouwingen*

Auteur: H. Philipse

De waarde van het woord

*Hoorcollege over de
Nederlandse literatuur
en cultuur in de
19e eeuw*

Auteur:

M. Mathijsen

Het Sovjetexperiment

*Een hoorcollege over de
moderne geschiedenis
van Rusland*

Auteur: H. Kern

